

NORMATIVNOST I FAKTICITET: RAJTOVA KRITIKA KRIPKEOVOG SHVATANJA PRAVILA

Apstrakt. *U ovom radu reč je o Rajtovoј kritici Kripkeovog tumačenja Vitgenštajnovog problema sleđenja pravila, posebno tumačenja takozvanog skeptičkog paradoksa. U prvom delu teksta autor izlaže osnovne crte Kripkeove pozicije, dok se u drugom delu ispituje Rajtov odgovor na skeptičko rešenje, odnosno Rajtova odbrana objektivnosti kako značenja, tako i veze pravila i njegove upotrebe. Treći deo ukazuje na domet i pojedine slabe tačke Rajtove pozicije, a koje se tiču pitanja konstitutivnosti pravila i karaktera njihove normativnosti.*

Ključne reči: *Skeptički paradoks, neinferencijalnost, semantički primitivizam, normativnost, fakticitet, Rajt, Kripke, Vitgenštajn.*

Semantički primitivizam i Kripkeovo tumačenje Vitgenštajna

Nije česta pojava da interpretacija jedne filozofije bude i sama predmet brojnih tumačenja. Jedna od takvih interpretacija sadržana je u Kripkeovoj knjizi *Wittgenstein on Rules and Private Language*, verovatno najprovokativnijem i najoriginalnijem, ali i najviše komentarisanim radu o Vitgenštajnovoj (Wittgenstein) filozofiji. U ovom tekstu biće reč o jednoj od kritika Kripkeove verzije Vitgenštajnovog poimanja pravila i sleđenja pravila, o kritici koju je dao Krispin Rajt (Crispin Wright). Razmatranje problema sleđenja pravila Rajt je započeo još u knjizi *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics*, da bi svoju poziciju proširio i modifikovao u brojnim kasnijim tekstovima u vezi sa ovom tematikom, koje je objedinio u knjizi *Rails of Infinity*.¹ Bez obzira na neslaganja, Rajtova kritika je

¹ U međuvremenu su i sami Rajtovi tekstovi generisali brojne rasprave, tako da već postoji čitav niz autora koji polemizuju sa Rajtovom interpretacijom Kripkea

daleko od negativne ili nipodaštavajuće: on smatra da je Kripkeova knjiga, bez obzira na probleme, nedoumice i sporenja oko egzegetske adekvatnosti, superiorna kao vodič za pravi duh Vitgenštajnovih *Filozofskih istraživanja*.²

Rajtovu poziciju je poželjno tematizovati zbog toga što je ovaj autor najvažniji zastupnik takozvanog „semantičkog primitivizma“ u pogledu značenja, pozicije koju su u tumačenju Vitgenštajna branili autori poput Mekdauela (McDowell), Bogosjana (Boghossian) i Petija (Pettit). No dok su Bogosjan i Peti Kripkeovoj interpretaciji posvetili mali broj tekstova (mada značajnih), a Mekdauel se fokusirao samo na odbranu Vitgenštajna od skeptičkog tumačenja, kod samog Rajta je reč o kritici Kripkea *in extenso*, kritici koja obuhvata verovatno sve aspekte Kripkeovog tumačenja: kritiku mentalizma, dispozicionalizma, problem privatnog jezika i privatnog sleđenja pravila, problem značenja, skeptički problem i skeptičko rešenje, kolektivno i individualno tumačenje pravila, pripisivanje intencija drugim osobama.

Prema stanovištu semantičkog primitivizma, postoje takvi semantički fakti ili svojstva *sui generis*, koji su osnovni, čine „kamen-temeljac“ i nisu svodljivi na neki drugi sadržaj.³ O značenju i intencijama imamo direktnu izvesnost i razumevanje značenja je po svojoj prirodi *neinferencijalno* – do njih se ne dolazi zaključivanjem na osnovu premisa ili analizom drugih znanja i mentalnih sadržaja. I sam Kripke razmatra mogućnost da je značenje primitivno stanje *sui generis*, da ne može biti redukovano na osele ili dispozicije.⁴ Ipak, ukoliko značenje nije mentalni proces sa specifičnim mentalnim kvalitetom, na koji način subjekt nešto podrazumeva pod datim izrazom? Ako nije mentalno stanje, šta je u tom slučaju subjektovo pripisivanje značenja, podrazumevanje da neki izraz S znači P? Da bismo shvatili zbog čega je pozivanje na značenje kao primitivno stanje, prema Kripkeu, „misteriozno“ i „očajničko“, prikazaćemo Kripkeov skeptički argument kroz sledeći primer:

i Vitgenštajna, a u koji spadaju, između ostalih, Mekdauel (McDowell), Bogosjan (Boghossian) i Hejl (Hale), mada se ovaj niz i dalje nastavlja. Za tekstove Rajtovih kritičara vidi Kusch 2006: 285., fusnota 6.

² Wright 2001: 158.

³ Wright 2001: 189.

⁴ Vidi Kripke 1982: 50-53.

Džonsu je zadat matematički zadatak $68+57$. Pretpostavimo, međutim, da on na neki bizaran način tvrdi da je tačan odgovor 5. Naravno, mi znamo da je Džons pogrešno odgovorio, pa ipak nas skeptik opominje da možda Džons prihvata osobenu interpretaciju našeg pravila sabiranja, po kojoj rezultat svakog broja koji se sabira sa 57, a koji je veći od ili jednak sa 68, jeste uvek 5. Na koji način bismo mogli da opravdamo da je Džons trebao da kaže 125? Trebalo bi da pokažemo na neku činjenicu koja bi upućivala na tačan odgovor. Kripke, pozivajući se na Vitgenštajna i njegove primere, ispituje činjenice koje bi Džonsa trebale da navedu na tačan odgovor, kao što su kvalitet mentalnog stanja, postojanost u ponašanju i dispozicije za određeni odgovor, i tvrdi da nijedno od dostupnih rešenja ne neutrališe skeptičke primedbe. Džons će i dale moći da tvrdi kako je njegovo sabiranje ispravno jer je u skladu sa interpretacijom koju je pridao znaku '+’.

Bez obzira šta ima na umu u datom vremenu, na njegove prošle postupke ili sklonosti da tumači znak „+“ na određeni način, Džons je, posmatran izolovano, slobodan da u budućnosti znak drugačije interpretira i da mu pripíše različiti smisao ili u nekom budućem vremenu, ili u različitim slučajevima. Kripke izvodi uznemirujućí zaključak, koji pripisuje samom Vitgenštajnu: ne postoji nešto takvo kao što je značenje ili činjenica značenja. Svaka nova primena biće „skok u tami“, a svaka naša intencija mogla bi da bude interpretirana na bilo koji način. Ne postoji tako nešto kao što je postupanje u skladu sa pravilom i nepostupanje prema njemu.⁵ Slaganje u odgovorima je utkano u naše životne oblike i ukoliko bi neki skup osoba znak *plus* tumačio drugačije, recimo kao kao *kvus* (prema kojem je rezultat 5 umesto 125), oni bi grešili samo ukoliko ih posmatramo iz naše perspektive; u životnom obliku ovih osoba *kvus* odgovor može da bude potpuno smisaon. Ukoliko nema slaganja zajednice u postupcima poput operacije sabiranja i pripisivanja značenja, tada sabiranje i značenje ne bi mogli da postoje.⁶

Normalno, smatramo da Džons treba da bude navođen matematičkim pravilima pri svakoj budućoj operaciji i u bilo kojem slučaju. No kako ograničeni broj primera dovodi do neograničenosti koja je reprezentovana u pravilu? Kako beskonačnost u značenjima

⁵ Kripke 1982: 55.

⁶ Upor. Kripke 1982: 96.

može da bude predstavljena u konačnim umovima, u konačnom broju dispozicija? Džons raspolaže samo sa određenim brojem primera koji se odnose na ovu funkciju sabiranja. Kako da bude siguran da je treba primeniti na sve slučajeve? Dispozicionalista daje deskriptivni odgovor tamo gde se traži normativni. Ja ću da odgovorim, ja sam sklon da dam odgovor 125, ali pitanje je normativno: zbog čega *treba* da odgovorim 125?⁷ Vitgenštajnov skeptički zaključak bi bio, prema Kripkeu, da nikakve činjenice, nikakvi uslovi istinitosti ne korespondiraju iskazu: „Džons pod ‘+’ podrazumeva sabiranje.“⁸ Jedino ako se Džonsova upotreba znaka ‘+’ poklapa sa postupcima drugih osoba u dovoljnom broju konkretnih slučajeva, ove osobe će zaključiti da Džons upotrebljava pravilo sabiranja.⁹ Stoga je za pripisivanje značenja, za određivanje da li je neko podrazumevao nešto i da li neko stvarno sledi pravilo ključna relacija prema normama koje su ustaljene u određenoj zajednici.

Rajt sledi Kripkea i Vitgenštajna u tumačenju pravila, koje se kreće u dva paralelna toka, pri čemu prvi predstavlja matematika, zajedno sa logikom, dok drugi čini intencionalna psihologija, tj. ispitivanje znanja o mentalnim stanjima, kao i pripisivanja i identifikovanja ovih stanja. U prvom slučaju je reč o aksiomatskom zaključivanju, koje karakteriše tačnost koja bi trebala da eliminiše svaku mogućnost sumnje. Vitgenštajn koristi matematičke i logičke primere, jer je u njima putanja takoreći već zadata, ne dopuštaju se odstupanja od sleda dokazivanja, odnosno reč je o „prekomernim činjenicama“ i „superlativnim izrazima“, kako ih sam Vitgenštajn naziva.¹⁰ Kada pretpostavimo određeni aksiomatski sistem sa pravilima zaključivanja, čini nam se da su u samom sistemu „ugrađene“ teoreme, da su zaključci koji slede unapred već determinisani: formula određuje sve korake u zaključivanju. U drugom slučaju, u kartezijanski shvaćenim intencionalnim stanjima u kojima se evidencija utvrđuje instrospektivno, reč je o najvišem stupnju sigurnosti saznanja, imajući u vidu da je isključeno da druga osoba bolje poznaje ova stanja od samog subjekta. Vitgenštajn je gotovo u svim svojim kasnijim delima zaokupljen stavovima o subjektivim men-

⁷ Kripke 1982: 37.

⁸ Kripke 1982: 86.

⁹ Kripke 1982: 91.

¹⁰ Wittgenstein 1980: § 192.

talnim stanjima – reč je o stavovima sa kojima je subjekt direktno upoznat, kao što su „sada osećam bol“ ili „zavesa preda mnom je plave boje“, i o kojima on ima onaj stepen izvesnosti koji bi trebao da isključi sumnju u njihovu istinitost. Subjekt je direktno upoznat sa ovim stanjima, dok druga osoba o njima stiče znanje samo pomoću indirektnog zaključivanja, na osnovu izjava ili ponašanja subjekta. Kao što je slučaj sa samoočiglednošću mentalnih stanja, i matematičke i logičke operacije su intuitivno shvatljive čim se predstave u duhu i subjekt ih „zna“ čak i ako te operacije ne upotrebljava.

Vitgenštajn primećuje da postoji nešto zavodljivo u ovoj slici. U svojoj spoljašnji manifestaciji formule su, kao i svi simboli, „mrtve linije“ na papiru. Zbog toga nam je neophodno razumevanje i tumačenje simbola, odnosno *interpretacija* koja im daje smisao i koja bi trebala da posreduje i ukazuje na njihovu primenu. Vitgenštajn upozorava na paradoks i *regressus ad infinitum* interpretacije. Ukoliko se razumevanje značenja odvija preko interpretacije, pokazuje se da mogu da pružim bilo koju interpretaciju, koja se meni u datom trenutku čini kao ispravna, kao opravdanje, tako da bi, vitgenštajnovski rečeno, došlo do paradoksa u kojem bi svako postupanje moglo da dovede do podudaranja sa pravilom. U tom se slučaju ne bi moglo govoriti da pravilo određuje postupanje, tako da će bilo šta što sam pretpostavio kao istinito ili pravilno ujedno i biti istinito ili pravilno. U drugom slučaju, interpretacija kao posrednik između pravila i aplikacije zahtevala bi još jednu interpretaciju, koja bi posredovala između pravila i njegove intrerpretacije i tako *ad infinitum*. Tumačenje samo zamenjuje jedan izraz pravila drugim.¹¹

Interpretaciju kao proces koji se odvija unutar „unutrašnjeg medijuma“, „u duhu“, ili „u mišljenju“ možemo da zamenimo nekim drugim, nemetafizičkim izrazima i da, recimo, tvrdimo da se sleđenje pravila opravdava funkcionisanjem neurofizioloških procesa. No da li neurofiziološki procesi, poput kakvog unutrašnjeg mehanizma, garantuju ispravnost pripisivanja značenja formulama i simbolima? Da li su oni autnomne dispozicije u odnosu na upotrebu, odnosno da li imaju primat u odnosu na nju? Da li je u tom slučaju buduća upotreba uvek već sadržana u tim procesima? Platonistički odgovor bi bio potvrđan; Vitgenštajn ukazuje na neizbežnost ozbiljnih teškoća. Prva od njih je *finitizam*: Vitgenštajn postavlja pitanje

¹¹ Upor. Wittgenstein 1980: § 201. i 202.

kako određeni tokovi akcija mogu da budu primenljivi na neodređeni opseg slučajeva, a da subjekti nisu eksplicitno poznati sa svim mogućnostima primene? U svojoj kritici dispozicija kao izvora opravdanja Kripke nastavlja Vitgenštajnovu kritiku, pitajući kako se dispozicije koje su sadržane u prošlom ponašanju mogu proširiti i na buduće slučajeve? Dispozicije su konačne, kao što su konačne i sve moje sposobnosti. Na koji način bi one u tom slučaju odgovarale neograničenom nizu slučajeva u kojem se pripisuje značenje?

Druga teškoća odnosi se na *normativnost*. Pravila su esencijalno normativna, što pozivanje na dispozicije prenebregava ili ne uspeva da objasni. Redukcijom pravila na određene dispozicionalne – semantičke, lingvističke, neurofiziološke, bihejvioralne itd. – funkcije ili činjenice ignoriše se mogućnost postojanja dispozicija pogrešnog sleđenja pravila. Možemo da zamislimo da postoji „uvid“ u dispoziciju i da tamo otkrijemo kapacitet da se postupa prema određenom pravilu, no s druge strane, ukoliko je reč o pogrešnoj upotrebi, ona takođe može da bude sadržana u dispoziciji. Kada nismo u stanju da otkrijemo razliku između pravilnog postupanja i postupanja prema dispoziciji, kada nas dispozicija zavarava sistematski, i naš govor o ispravnosti postupanja gubi smisao. Mogućnost da se sledi pogrešno, odnosno mogućnost demarkacije ispravnog i pogrešnog, ključna je za bilo koju normativnost. Ako bismo bili u stanju (kao što bi to morao da bude subjekt koji ima dispoziciju) da otkrijemo grešku u vidu devijacije u pojedinom slučaju, nije jasno kako bi se u slučaju sistematske pogreške moglo govoriti o ispravnom ili pogrešnom sleđenju. Takođe, ukoliko (prema dispozicionalizmu) sabiram na određeni način i to sabiranje proističe iz moje dispozicije da tako sabiram, to mi govori na koji ću način da sabiram i ubuduće. Činjenica o mojoj prošloj upotrebi pravila, zajedno sa postupcima kojima inkliniram, ne govori mi, ipak, kako *treba* da postupam, odnosno kako bi *trebalo* da sabiram – reč je o drugoj ključnoj osobini normativnosti, prema kojoj normativni stavovi upućuju na ono što *bi trebalo da*, a ne opisuju *ono što jeste*. „Određeni izraz znači to-i-to“ ima normativnu komponentu, jer se podrazumeva da je, kada se upotrebljava u prikladnim okolnostima i na prikladan način, on primenjen *ispravno*.

Tradicionalna filozofska predstava sleđenja pravila, prema kojoj bi značenje počivalo na činjenicama i bilo determinisano

nezavisno od upotrebe, mogla bi se podvesti pod *platonističko* rešenje. Operacija sabiranja bi bila ista bez obzira na to da li postoji neko ko računa ili je računao u prošlosti i ishod je predeterminisan bez obzira na tekuću ili prošlu matematičku praksu. Pravac postupanja prema pravilu zadat je nezavisno od naših intencija, pa čak i od toga da li je neko ikad sledio dato pravilo. Rajt iz perioda *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics* analizira Vitgenštajna u duhu kritike platonizma i primetne su znatne sličnosti između Rajtove i Kripkeove kritike. I u jednoj, i u drugoj interpretaciji Vitgenštajna diskurzivna praksa služi kao pozadina na kojoj je moguće povlačenje distinkcije između ispravne i nesipravne upotrebe jezika. Srodne interpretacije se mogu naći i kod pojedinih ranijih tumača, ali su Rajtov, a naročito Kripkeov spis u punoj meri skrenuli pozornosti i dali najkonsekventnije tumačenje Vitgenštajnovе kritike platonizma jezika i jezičkih pravila, odnosno *upotrebe kao tračnica koje vode ka beskonačnosti*.¹²

Rajt smatra da skeptički argument protiv platonizma ne vodi ka skeptičkom rešenju, kako to tvrdi Kripke. Kao i mnogi Kripkeovi kritičari, i Rajt tvrdi da Kripke odstupa od Vitgenštajna, naročito u pogledu „skeptičkog paradoksa“, i njegovih navodnih konsekvenci iz paragrafa 198-201 *Filozofskih istraživanja*. Sam Vitgenštajn nije formulisao paradoks koji bi tražio skeptičko rešenje, nego je smatrao da teza o značenju kao interpretaciji, odnosno o interpretaciji u mislima kao osnovi i determinanti jezičkog značenja, neizbežno vodi u paradoks, prema kojem je nemoguće odrediti koje je postupanje pravilno, odnosno u kojem bi sve ono što mi se učini kao istinito ujedno bilo ujedno istinito.

Kripke u potpunosti odbacuje faktualnost pravila, smatrajući da se ne može pronaći nikakva činjenica, ni u prošlom iskustvu, ni u aktuelnim dispozicijama pojedinca, ni u objektivnoj realnosti, koja bi određivala na koji bi se način pravila trebala primenjivati. No pozivanje na norme zajednice u konsenzusnom pristupu (prema kojem je sleđenje pravila ispunjenje socijalne konvencije, što je teza koju kritičari poput Rajta pripisuju Kripkeu), bez obzira na odstupanja

¹² „Odakle ta pomisao da je započeti red vidljivi deo tračnica nevidljivo postavljenih u beskraj? Pa, umesto pravila mogli bismo da zamislimo tračnice. A neograničenoj primeni pravila odgovaraju beskrajno duge tračnice.“ (Wittgenstein 1980: § 218.)

nje od platonizma, ponavlja nedostatke prethodne pozicije, jer ne ispunjava kriterijume falsifikacije, tj razlikovanja ispravnosti od mnenja zajednice. Rajt nastoji da pronađe „treći put“ između platonizma i konsenzusnog pristupa, da sačuva objektivnost značenja odbacujući ideju nezavisnosti od istraživanja (investigation-independence), prema kojoj pojmiti značenje podrazumeva utvrđivanje opšteg obrasca upotrebe. Ovaj obrazac određuje primenu pravila na do tada neispitane, odnosno nama nepoznate slučajeve. Ukoliko se nezavisnost od istraživanja pojmi u ovom značenju, tada ona podleže Vitgenštajnovim argumentima protiv primene kao „tračnica u beskonačnost“, a time i paradoksima do kojih ova koncepcija vodi. Slaganje individualnih reakcija sa reakcijama zajednice vodi ka još jednoj verziji fakticiteta i „neograničene primene na nove slučajeve“, zajedno sa svim pratećim problemima finitizma i normativiteta: činjenica slaganja sa drugima bi omogućavala da moje dispozicije, saglasne sa dispozicijama i reakcijama drugih osoba, garantuju ispravnost u novim slučajevima.¹³ Ni na nivou istovetnog zajedničkog sleđenja pravila nije moguće ustanoviti razliku između postupanja na određeni način, prema određenom ispravnom obrascu i onoga kako se osobama čini da postupaju: kako Rajt govori, ukoliko je ispravnost postupanje nezavisno od istraživanja, sa antecedentnim obrascem postupanja, tada nije moguće povući distinkciju između opisa konsenzusa i ispravnog opisa.¹⁴

Rajt se slaže da nečija mentalna stanja, odnosno sadržaji koje je u prošlosti osoba pripisivala određenom pojmu, nisu dovoljna za određenje buduće upotrebe pojma i ne mogu da determinišu njenu ispravnost. Ovo stanovište, međutim, ne vodi ka poricanju same mogućnosti pripisivanja značenja, odnosno ka poricanju objektivnosti tog značenja, kako sugeriše skeptičko rešenje, nego nas podučava

¹³ Ovim se Rajt, prema Hejlu, amnestira od Mekdaelove optužbe za svode-nje objektivnosti značenja na način primene u društvenoj praksi. Upor. Hale 1997: 382. O Mekdaelovoj kritici Rajta vidi McDowell 1984: 325.

¹⁴ Wright 1980: 219. Socijalni karakter pravila, s druge strane, ni u kom slučaju ne govori da je slaganje sa zajednicom kriterijum pravilne upotrebe izraza, validnosti značenja ili ispravnosti određene matematičke operacije. Kripkeova pitanja koja izazivaju skeptički argument, a koja su bliska i samom Vitgenštajnu, glasila bi: Kako bi izgledalo sleđenje pravila ukoliko bi ona bila platonistička i transcendentna? Da li je moguće da neko odredi pravilo privatno? Koje bi dispozicije morale da budu aktivirane da bi sleđenje pravila bilo moguće?

gramatičkoj različitosti glagola „podrazumevati“ i „misлити“. Poslednji paragrafi prvog dela *Filozofskih istraživanja* odnose se na ovu gramatičku razliku i na filozofske nesporazume koji slede iz interferencije neidentičnih gramatika upotreba ovih pojmova. „Misлити“ podrazumeva misaoni akt ili radnju koja ima svoj tok, početak i završetak i u tom smislu je „misлити na nekoga“ slično „govoriti o njemu“, ali se suštinski razlikuje od „podrazumevati nekoga“, tako da sam autor kaže da „nema ničeg iskrivljenijeg nego podrazumevanje nazvati duhovnom aktivnošću.“¹⁵ Uzmimo Vitgenštajnov primer crtanja portreta neke osobe i nedoumice oko toga da li je autor crteža podrazumevao tu osobu. Postavlja se pitanje *u kojem trenutku* je crtač podrazumevao tu-i-tu osobu i da li se takvo pitanje uopšte može postaviti? Da li je povlačenje određenih linija istovetno ili podudarno sa podrazumevanjem? Ova su stanovišta povezana sa Rajtovom kritikom inferencijalnosti, kojoj je potrebno posvetiti više pažnje.

Neinferencijalnost podrazumevanja i sleđenja pravila

Prema Rajtu, Kripke zaključke koji slede iz nefaktičnosti značenja proširuje na sve stavove i izraze, a tako i na svo znanje uopšte.¹⁶ Greška skeptičkog argumenta povodom percepcija, intencija i drugih mentalnih stanja jeste u tome, što pretpostavlja da je znanje o prošlim mentalnim stanjima inferencijalno, odnosno da se o njima zaključuje na osnovu znanja koje je neke druge vrste.¹⁷ Nasuprot tome, Rajtov Vitgenštajn jezička značenja vidi kao „primitivne dispozicije za saglasnost u rasuđivanju i akcijama.“¹⁸ Mogućnost da je značenje nesvodljivo, da se ono ne može poistovetiti ni sa psihičkim, ni sa bihejvioralnim stanjima subjekta, nalazimo i kod Kripkea, s tim što on smatra da time problem značenja postaje još nejasniji, kao da se radi o mističnom svojstvu. Moguće je da značenje ne podrazumeva nikakvo „kvalitativno stanje“, odnosno da nije slično

¹⁵ Wittgenstein 1980: § 693. O razlici između „podrazumevanja“ i „mišljenja“ upor. takođe i Wittgenstein 1980: §187.

¹⁶ Wright 2001: 83.

¹⁷ Wright 2001: 110.

¹⁸ Wright 2001: 167; 187-188. Kao potkrepljenje Rajt nabroja paragrafe 211, 217 i 242 Vitgenštajnovih *Filozofskih istraživanja* (Wittgenstein 1980), kao i § 39. VI. *Beleški o osnovama matematike* (Wittgenstein 1956)

osetima, kao što je glavobolja itd, nego da je *sui generis*. Ipak, kao što je već rečeno povodom Kripkea, ostaje misterija kako „stanje značenja“ može da ima određene karakteristike, kako ovo konačno stanje može da ima potencijalno beskonačnu primenu, kako nas ono upućuje i usmerava u neprebrojivo mnogo različitih konteksta?¹⁹ Prema Rajtu, Kripke ne ostavlja prostor za promišljanje ideje semantičke primitivnosti. Primenljivost na bezbroj slučajeva i neinferencijalnost su obeležja našeg intuitivnog pojma značenja, koje izlazi iz Kripkeovog vidokruga. U istom smislu je u svakodnevnom diskursu obeležje naših mentalnih stanja da mi imamo poseban autoritet u pogledu njihovog sadržaja. Trenutno shvatanje (to grasp) pravila, naše saznanje o intencijama ili njihovom sadržaju ne odvija se preko refleksije, odnosno kroz mišljenje o ovom sadržaju. Izvesnost o tome da jedna osoba ima neku intenciju ne počinje od saznanja date intencije na osnovu zaključivanja o njenom sadržaju kroz analizu ponašanja osobe ili kroz refleksiju o njenim mislima. Prema Rajtu, ovaj proces je obrnut: o njenim mislima, sadržaju nečije intencije, znamo preko toga jer smo upoznati sa intencijama.²⁰ Vitgenštajn govori o intencijama koje se ne mogu redukovati na propratne misli koje njih prate i čiji sadržaj „prevazilazi“ sadržaj svesti subjekta. Nastavljanje niza u računanju, kao što bi bilo sabiranje + 2 u nizu 2, 4, 6..., prepoznavanje nastavka melodije bez toga da celu kompoziciju čujemo „u glavi“, prepoznavanje crteža kao portreta neke nama poznate osobe bez „mentalne slike“ te osobe u našoj glavi primeri su ovakvog *trenutnog shvatanja*, koje je podudarno sa shvatanjem lingvističkog značenja bez prethodnog reflektovanja celog, ili bar ograničenog skupa mogućih primena jezika.

Ukoliko bismo do sadržaja intencija dolazili putem zaključivanja, suočili bismo se sa istim skupom problema poput onih koje Vitgenštajn razmatra kao zahvatanje pravila kroz interpretacije. Na koji bismo način bili sigurni da je reč o adekvatnoj interpretaciji? Između pravila i interpretacije bila bi neophodna još jedna interpretacija, koja bi nam osiguravala da prethodna interpretacija posreduje na ispravan način, odnosno da se sledi pravilo o kojem je reč. Očigledno je da ovaj postupak mora da se ponavlja *ad infinitum*. Ukoliko prihvatimo da se zahvatanje značenja, pravila i intencija vrši

¹⁹ Upor. Kripke, str. 52-53.

²⁰ Wright, 2001: 112.

zaključivanjem, odnosno suđenjem korak-po-korak, pri svakom koraku bilo bi neophodno novo posređujuće zaključivanje ili nova intuicija. Samim tim shvatanje preko zaključivanja je izloženo skeptičkim argumentima.

Veza između pravila i pravila i primene je, prema tome, direktna i neposredna, i pri tome ne postoji potreba za postuliranjem kartezijanskih objekata i posređujućih interpretacija. Jedna od najznačajnijih ideja kasnog Vitgenštajna u pogledu mentalnog jeste uvid da klasična epistemologija i ontologija proističu iz pogrešnog tumačenja gramatike pripisivanja mentalnih stanja, odnosno jezičke igre pripisivanja sebi, ali i drugima, ovih stanja. Kartezijanska stanovište nastoji da pruži objašnjenje tamo gde je objašnjenje neprikladno: tamo gde postoji samo opis gramatike izjava u prvom licu o mentalnim stanjima.²¹ Vitgenštajnov odgovor na skeptikove argumente nalazi se u upućivanju na svakodnevnu praksu pripisivanja značenja, kao i na normalno okruženje u kojem se stavovi u prvom licu izriču.

Sam Vitgenštajn u drugom delu paragrafa 201. *Filozofskih istraživanja*, u kojem se formuliše „skeptički paradoks“ na koji se poziva Kripke, navodi da postoji zahvatanje pravila koje nije interpretacija, a koje se izražava u „izvršavanju pravila“ i „postupanja nasuprot njemu“ u aktualnom slučaju.²² Racionalno zaključivanje i analitički postupci (ukoliko ih postavimo na isti nivo refleksije sa interpretacijom) ne mogu biti odlučujući u određivanju značenja u slučaju višestruke interpretacije, kojoj podleže značenje. Do ove tačke se Rajt slaže sa Kripkeom. Ipak, dok je Kripkeov zaključak da ne postoji subjektova dispozicija i činjenica o subjektu koja bi odredila ispravnu interpretaciju, Rajt smatra da Vitgenštajnov zaključak vodi ka drugom pravcu: ne postoji valjana interpretacija, jer je sama interpretacija nepodesna u slučaju zahvatanja pravila, odnosno određivanja ispravne primene u mnoštvu mogućih pripisivanja značenja. Za zahvatanje pravila neophodno je nešto dodatno, različite

²¹ Wright 2001: 442.

²² Sa ovim je povezan paragraf 654 *Filozofskih istraživanja*: „Naša greška je u tome što tražimo objašnjenje tamo gde bi trebalo da vidimo činjenice kao ‘prapojave’. To znači tamo gde bi trebalo da kažemo: *Igra se ova jezička igra*.“ I dalje, u paragrafu 656 se kaže: „Na jezičku igru gledaj kao na ono što je *primarno!*“ (Wittgenstein 1980)

sposobnosti od inferencijalnih ili refleksivnih, a koje koristimo kada razumevamo tuđa stanovišta, kada prepoznamo neki jezički oblik – kada „zahvatamo“ značenje. Rajt zaključuje:

„A to nešto dodatno jeste, grubo rečeno, ljudska priroda: određene subracionalne sklonosti ka podudaranju u reakcijama, prema ‘nastavljanju na isti način’, koje same omogućuju formiranje zajedničkih konceptualnih shema unutar kojih naše racionalne moći mogu da se upražnjavaju. (...) to se ne odnosi samo na ono šta moramo da delimo sa drugim osobama, već i na celo obilje prirodno raspoređenih dispozicija, ukoliko nastojimo da smatramo naše međusobno lingvističko ponašanje za inteligibilno.“²³

Autoritet subjekta i samopripisivanja mentalnih stanja, odnosno iskaza u prvom licu, ne proističe iz povlaštenog položaja subjekta, nego „iz uspešnosti u praksi koja je oživotvorena kooperativnom interpretativnom shemom.“²⁴ Reč je o *ovlaštenju* koje se priznaje svakome kao racionalnoj osobi, odnosno reč je o osobenom *pravu* osobe na izjave o svojim prošlim i aktuelnim intencijama. Ovo nam otvara mogućnost odgovora na skeptikovu primedbu o nepostojanju nužne veze između prošlog, sadašnjeg i budućeg pripisivanja značenja. U pogledu svojih intencija, kao i u pogledu drugih mentalnih stanja *sui generis*, subjekt poseduje autoritet ne zbog jedinstvenog kvaliteta svog znanja, nego zbog toga što je reč o subjektu samom.²⁵ Izjave o intencijama, odnosno o prošlom, sadašnjem ili budućem pripisivanju značenja nisu verodostojne jedino u posebnim, specifičnim slučajevima. Sadašnje i buduće pripisivanje nekog

²³ Wright 2001: 124.

²⁴ Wright 2001: 141.

²⁵ Bez obzira što Rajt kritikuje pozivanje na ovakav subjektov položaj, u jedinim prilikama on ipak govori o statusu subjekta kao epistemički povlaštenom. Nije sigurno da je problem rešen ukoliko se rajtovski povlašćeni položaj prefromuliše kao neinferencijalni, jer i kao takav može da implicira postojanje povlašćene klase iskaza u prvom licu i njihovog privilegovanog položaja u strukturi jezika. Vitgenštajn bi, najverovatnije, primat stavio na mesto ovih iskaza u jeziku, jer sam način govora o iskazima u prvom licu kao „autoritativnom govoru“ proističe iz gramatičke konvencije. Stoga bi izjave u prvom licu o vlastitim mentalnim stanjima trebale da budu tretirane kao i svaka druga forma izjave, bez pripisivanja specijalnog i privilegovanog statusa ovoj formi. Umesto da se metafizički istražuje poreklo i autoritet (kao u zbujujućim slučajevima kada se pitamo o skrivenom smislu rečenice „Samo ti možeš znati šta osećaš“), potrebno je da se razmotri upotreba i svrha rečenica koje referišu o mentalnim stanjima i intencijama. Vidi o tome Wittgenstein 1980: II, XI, 248.

značenja P može biti adekvatno upoređeno sa našim prošlim intencijama da – pri datim okolnostima koje se u bitnom ne razlikuju od prošlih – pripišemo značenje P, pošto se neinferencijalno pozovemo na bivše pripisivanje. Kada je osigurano ovlaštenje subjekta u pogledu svojih intencija, on ima autoritet da u svojim izjavama odredi da li su intencije odgovarajuće ili ne u potencijalno bezbroj slučajeva. Tako subjekt može pogrešno da sudi u pogledu intencija samo u posebnim prilikama i u izolovanim slučajevima. Skeptik bi morao da dokaže da je te posebne slučajeve u kojima subjekt greši u pogledu intencija nemoguće identifikovati, tj. razlikovati od uobičajenih, pa ipak nam iskustvo govori da te netipične ili devijantne slučajeve možemo da idetifikujemo i time otkrijemo ili obrazložimo zbog čega je moguće posumnjati u samopripisivanje mentalnih stanja ili, u slučaju značenja, zbog čega imamo pravo da sumnjamo da subjekt podrazumeva pod S nešto drugo od onoga što je prethodno pretpostavljao (ili što mi pretpostavljamo pod S).

Subjektova uverenja – kako prošla, tako i sadašnja – o intencijama, data u najboljim okolnostima, trebalo bi da se razumevaju kao ona koja određuju ekstenziju primene, čime bi se, prema Rajtu, odgovorilo na skeptički zahtev da suđenja koja se odnose na naša prošla i sadašnja značenja imaju primenu koja bi prevazilazila njihov konačni ili ograničeni karakter. Opravdanost kontinuiteta moje upotrebe znaka S u smislu P, na primer znaka „+“ u smislu „plus“, je obezbeđena mojim sadašnjim podrazumevanjem, zajedno sa mojom upotrebom ovog znaka u prošlosti, što čini dovoljan razlog za opravdanje u slučaju kada ne postoji nijedno drugo podrazumevanje koje bi bilo bolje. Smatramo da imamo najbolji razlog da ovaj znak upotrebljavamo u smislu sabiranja kada ne postoji evidencija koja bi nas uverila u suprotno. U slučaju *najboljeg mnjenja* u relevantnim okolnostima je, kako izgleda, neizbežno prisutna konvencija, koja nedostaje u slučaju kada se traga za činjenicama u ponašanju ili u mojoj svesti.

Kripkeovo skeptičko rešenje, međutim, ne ostavlja mesta ni za kakav fakticitet, pa čak za oslanjanje na najbolje mnjenje u najboljim okolnostima. Prema ovom rešenju, bar kako ga tumače Kripkeovi kritičari, ispravno sleđenje pravila, pripisivanje intencija i zahvatanje značenja podrazumeva davati odgovor koji bi bio najprihvatljiviji ostalim osobama ili zajednici, čiji je sud jedino merodavan. Ispravnost sleđenja pravila ili pripisivanja značenja sastojala bi se u njego-

vom saobražavanju ili odgovaranju sleđenju ili pripisivanju zajednice, što je, prema Rajtu, neprihvatljiva konsekvencija skeptičkog rešenja.²⁶ Ne postoji, međutim, nikakva „unutrašnja“ epistemologija, poput sagledavanja „u duhu“ eksternih, nezavisno postojećih pravila, ali ni „epistemologija zajednice“, koja bi nezavisnost pravila postulirala u intersubjektivnom konsenzusu: naše svakodnevne prakse treninga i primene dovoljne su za objašnjenje uobičajenih pripisivanja značenja. Slika pravila kao tračnica koje se protežu u beskonačnost ima pretenziju za objašnjenjem tamo gde objašnjenja nema: reč je o bazičnim faktima prakse, treninga, reakcija i dispozicija, iza kojih ne postoji dublji sloj objašnjenja.

Kritički osvrt na Rajtovo tumačenje

Kao što smo rekli, Kripke smatra da se objašnjenjem značenja kao semantički primitivnog stanja ne postiže puno. On sugerise da je objašnjenje razumevanja značenja kao zahvatanja značenja *sui generis* – kao jedinstvenog, neposrednog i direktnog sagledavanja – poput neodoljive inklinacije da se jednom znaku pripiše određeno značenje, što shvatanje značenja približava intuitivnom saznanju. Poznato je, ipak, da je Vitgenštajnova kritika potpuno razorna po intuicionizam.²⁷ Vitgenštajn odbacuje svaki pokušaj zasnivanja zahvatanja značenja ili sleđenja pravila na intuicijama, odnosno znanju koje bi imalo na saznajnog subjekta dejstvo „unutrašnjeg glasa“. Intuitivni „unutrašnji glas“ može da zavodi isto kao što može da navede na pravi put. Sam Rajt primećuje da je intuicija, mada bazična i nesvodiva na neki drugi oblik ili drugu osnovu objašnjenja, i sama jedan tip ur-kognicije ili metarazumske instance. Uvođenjem intuicije u igru eskivira se objašnjenje na koji način moć intuicije uspostavlja vezu između stvarnih zahteva pravila i mnjenja o tome da se ono sledi.²⁸ Pošto intuicija ne može da uspostavi ovu vezu, ali ni samu razliku između stvarnih zahteva za postupanjem prema pravilu i subjektivnog utiska, nema načina da utvrdimo da li nas ona kao unutrašnji glas koji bi trebalo da nam govori kako treba da sledimo pravilo dovodi u zabludu ili ne.

²⁶ Vidi Wright 2001: 209.

²⁷ Za kritiku intuicija upor., između ostalog, Wittgenstein 1980: § 213.

²⁸ Wright 2001: 161.

Može li se, međutim, semantički primitivizam adekvatno odbraniti od upoređivanja, ili čak poistovećivanja sa intuicionizmom? Ukoliko se semantički primitivizam oslanja na elemente intuicije, ukoliko je razlika između neinferencijalnog zahvatanja značenja i zahvatanja na osnovu intuicije nedovoljno specifikovana, on je takođe podložan Vitgenštajnovoj kritici. Ukoliko se ne oslanja, postavlja se pitanje prave formulacije koja bi istakla njegovu distinktnost u odnosu na intuiciju. Čini se da to Rajtu ne uspeva pri svakom koraku. Tako on govori da „‘intuicija’ sugerise primitivno, neartikulisano poimanje, formu receptivnog saznanja koje je isuviše bazično i neposredno da bi dopustilo bilo koje dalje objašnjenje.“²⁹ Ova bi formulacija sasvim pristajala objašnjenju na osnovu neinferencijalnosti kakvo nudi Rajt.

Rajt, stoga, mora da pruži bolje obrazloženje neinferencijalnog stanja. Ovo bi stanje imalo kapacitet potencijalno beskonačnog određivanja značenja, pri čemu je svako određivanje nužno normativno – takvo u kojem je uvek moguće prepoznavanje neadekvatnog podrazumevanja. Sleđenje pravila koje je neinferencijalno moglo bi se nazvati „bazično sleđenje pravila“ i ono služi kao podloga svakog drugog sleđenja.³⁰ Osim bazičnih pravila, Rajt takođe govori o „bazičnim pojmovima“, odnosno „bazičnim sudovima“ do kojih takođe stižemo neinferencijalnim direktnim uvidom. Kod ovih pojmova kriterijumi za zajedničko razumevanje leže u dispoziciji slaganja u bazičnim sudovima koji uključuju ove pojmove.³¹ Time se, ipak, vraćamo na problem pogrešivosti, jer u tom slučaju individua nije u poziciji da prevrednuje prihvaćeni konsenzus oko bazičnih sudova, niti da odstupa na suštinski način od njih. Rajt napominje da su ga osnovne postavke iz njegove ranije knjige *Wittgenstein on the Foundation of Mathematics* vodile kao ovoj argumentaciji: usamljena osoba koja odstupa od postupanja većine ne razume primenu pojmova, a time ne može da bude ni kompetentni kritičar postupanja zajednice. U kasnijoj fazi Rajt smatra da ova osoba ipak može da pruži razloge zbog kojih bi bila u pravu: ona može da dokaže kako su ostale osobe pod određenim uticajem iz okoline koji remeti njihovu percepciju ili rasuđivanje, tako da su usled dejstva nekog agensa

²⁹ Wright 2001: 182-183.

³⁰ Wright 2008: 139.

³¹ Wright 2001: 68.

došle do pogrešnih bazičnih sudova. Pojedinaac nije lišen kritičkog potencijala, pošto može da ukaže na devijacije i nedostatke kojima su članovi zajednica izloženi: na kolektivno slepilo ili drugi vid fiziološkog poremećaja, ili (što je mnogo verovatnije) na ne-normalne ili promenjene uslove u kojima zajednica primenjuje bazične pojmove. Konsenzus može da poveća verovatnoću, ali ne može da obezbedi sigurnost bazičnim sudovima: subjekt može da izriče bazični sud sa većom snagom ukoliko postoji intersubjektivna saglasnost, jer ova saglasnost ukazuje da ne postoji anomalija u inicijalnim ili pozadinskim uslovima – da su, recimo, okolnosti normalne, bez aberacija koje izazivaju perceptualne iluzije, ili da naš neurofiziološki sistem funkcioniše na normalan način.³²

U tradicionalnoj predvitgenštajnovskoj filozofiji „pravila kao tračnice“ omogućuju kontinuitet, uniformnost i postojanost primene – u Vitgenštajnovoj filozofiji slika je obrnuta, pošto tek saglasnost u reakcijama i dispozicijama omogućuje sama pravila. Znači li to da su pravila takva kakva odlučimo da jesu, da su one stvar našeg izbora? Pravila zavise od ustanovljenih praksi ili insitucija, kao i ljudskih sklonosti i dispozicija, od slaganja u ovim aktivnostima i reakcijama. Vitgenštajn, štaviše, govori i o slaganjima u suđenjima (doduše, „na neki čudan način“), no ustaljene reakcije, sklonosti i institucionalne prakse, kao i sama praksa slaganja u suđenjima, su autnomne u odnosu na naša htenja i postupanja po sopstvenom izboru. Na prividno paradoksalan način, slaganje u suđenjima nezavisno je od našeg

³² Postojanje mogućnosti pogreške kod bazičnih sudova u slučaju pojedinca (loše osvetljenje, drugačija perspektiva posmatranja, uticaj halucinogenih droga itd.) može da bude transponovano i na zajednicu. Komunalni konsenzus može da bude zasnovan na loše utemeljenoj evidenciji ili nevaljanim principima, odnosno greška može da bude sistematska. Uz to, osobe iznose opravdane bazične sudove ne bazirajući se na konsenzus zajednice: može da bude slučaj da o ovim sudovima niko osim subjekta koji ih iznosi nema nikakvu predstavu. Upor. Wright 2001: 64. O Vitgenštajnovoj kritici ovakvog tipa konsenzusa vidi Wittgenstein 1980: § 241., kao i Wittgenstein 1956: VII 40.

Na ovom mestu ne bismo se zadržavali na problematičnoj legitimnosti uvođenja ovih bazičnih sudova, kao i na njihovoj inkompatibilnost sa vrstom osnovnih veorvanja koje Vitgenštajn uvodi u spisu *O izvesnosti*. Dok Rajt ima u vidu iskaze u prvom licu, kod kasnog Vitgenštajna je reč o sudovima murovke vrste, takvima kojima nije potrebno opravdanje jer su oni u jednoj jezičkoj igri pretpostavljeni kao oni koji imaju poseban status unutar nje i čine pozadinu svakog opravdanja. „Postoji spoljašnji svet“ bi bilo jedno od takvih verovanja, koje Rajt ipak ne bi uvrstio u bazične sudove.

rasuđivanja, što Rajt objašnjava time da nije reč o slaganju oko partikularnog slučaja.³³

Ovaj konsenzus oko istinitosnih uslova opravdanih, dobro potkrepljenih sudova (odnosno takvih koji su najbolji u optimalnim okolnostima) razlikuje se od konsenzusa kao saglasnosti sa mnenjima zajednice (pri čemu bi bilo ispravno ono što je zajednički prihvaćeno kao ispravno) kakav, prema Rajtu, ima u vidu Kripke. Ipak, kada govori o slaganju u rasuđivanjima, Kripke nema u vidu tip konsenzusa kakav mu pripisuje Rajt. Reč je o slaganju u pogledu normi, a ne u pogledu ispravnosti u pojedinačnim slučajevima. I kod Rajta, i kod Kripkea, slaganje u reakcijama i jeziku, kao i slaganje u rasuđivanju nije uslov ili kriterijum istinitosti/ispravnosti, nego je to *pozadina* na kojoj je tek moguće govoriti o istinitosti i ispravnosti. Stoga Kuš (Kusch) smatra da je, usprkos vlastitom protivljenju, Rajtovo antropološko objašnjenje sasvim kompatibilno sa Kripkeovim.³⁴ Metafizičko rešenje koje traga za činjenicama koje određuju značenje, Rajt i Kripke zamjenjuju socijalnim i biološkim opisima, odnosno referencom na zajedničke temeljne životne oblike iza kojih je nemoguće dalje tragati u potrazi za temeljnijim faktima.

Kritikom platonizma i konsenzusnog određenja pravila Rajt, kako se čini, nastoji da negira i samo konstitutivno pitanje značenja i jezičkih pravila. Rajt je mišljenja da se Vitgenštajnov problem ne odnosi na realitet pravila, nego samo na njihovu epistemologiju. S druge strane, skeptički izazov koji upućuje Kripke je, kako Kuš primećuje, konstitutivni, a ne epistemološki. On se odnosi na pitanje „Šta uzrokuje i opravdava da pod ‘+’ podrazumevaš sabiranje?“, a ne na „Kako znaš da pod ‘+’ podrazumevaš sabiranje?“³⁵ Rajtovo pozivanje na neposrednu izvesnost intencija odgovara na ovo drugo pitanje, ali sam Rajt negira smisao prvom. On ispituje one Vitgenštajnovе stavove u kojima je uglavnom reč o negativnim određenjima – o kritici platonizma, kritici zahvatanja pravila koje bi počivalo na interpretativnom razumevanju značenja jezičkih izraza, kao i kritici sleđenja pravila kao nepogrešivog introspektivnog uvida u sadržaj mentalnih stanja. Vitgenštajn ukazuje da ovi pristupi vode ka krupnim nesporazumima i fingiranju mitologije pravila i njihovog

³³ Upor. Wright 2001: 168.

³⁴ Kusch 2006: 217.

³⁵ Kusch 2006: 216.

„isprogramiranog“ sleđenja. Rajt, ipak, implicitno smatra da u Vitgenštajnovim stavovima nema decidnog odricanja mogućnosti ispitivanja konstitucije pravila, niti poricanja samog pojma uspešnog sleđenja pravila.³⁶ Eksplicitno, pak, Rajt tvrdi da je konstitutivno pitanje pogrešno postavljeno. Dok je prema Kripkeovoj interpretaciji argument usmeren na samo postojanje pravila, odnosno mogućnost sleđenja pravila, Vitgeštajnov je problem epistemološki, usmeren na nerazumevanje sleđenja pravila.³⁷

Ukratko, Rajt i Kripke se razilaze oko konsekvenci koje treba da se izvuku iz Vitgenštajnovih pouka. Kao što se primećuje iz prethodnog pasusa, sa Rajtovog stanovišta su konsekvence isuviše restriktivne. Kripke se slaže sa semantičkim primitivizmom da iza značenja i pravila ne stoji ništa osim „postupanja naslepo“ u najpovoljnijim uslovima, treninga, prakse, običaja i slaganja u postupcima, no svi ovi postupci obrazuju nešto više od pukih akcija i reakcija, a to su institucionalna pravila ili zajedničke norme. Jedino kada su konstituisane norme, ustanovljena je i razlika između ispravnog i neispravnog postupanja, između stvarnog postupanja po pravilu i onoga kako se subjektu čini da treba da postupa. Koji su uslovi nepovoljni i šta treba da se smatra greškom koja je proistekla usled ovih okolnosti osoba mora da nauči, da u socijalnom okruženju stekne sposobnost razlikovanja ovih uslova. Isti je slučaj i sa najboljim mnenjem kao nužnom pretpostavkom pripisivanja značenja, jer je ovo mnenje normativno opterećeno i njegovi kriterijumi su ustanovljeni u intersubjektivnoj interakciji. Mimo Rajtove volje, epistemološka pitanja vode ka konstitutivnim.

Primljeno: 15. mart 2011.

Prihvaćeno: 30. mart 2011.

³⁶ Upor, na primer, Wright 2002: No isto tako, je, prema ovom autoru, uzaludno u Vitgenštajnovom tekstu tražiti ikakvo objašnjenje konstitucije pravila i stoga bi Kripkeovo konsenzusno poimanje pravila bilo nevitgenštajnovsko.

³⁷ Wright 2001: 187., kao i Wright 2008: 130.

Literatura

- Boghossian, Paul, A., (1989) The Rule-Following Considerations, *Mind*, Vol. 98, No. 392: 507-549
- Hale, Bob., (1997) „Rule-Following, Objectivity and Meaning“, u: Hale, Bob, and Wright, Crispin., (prir.) *A Companion to the Philosophy of Language*, Oxford: Blackwell, str. 369-396.
- Kripke, Saul, (1982) *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Oxford: Blackwell
- Kusch, Martin, (2006) *A Skeptical Guide to Meaning and Rules: Defending Kripke's Wittgenstein*, Chesham: Acumen
- McDowell, John, (1984), „Wittgenstein on Following Rule“, *Synthese*, 58: 325-363.
- Wittgenstein, Ludwig, (1980) *Filozofska istraživanja*, Nolit: Beograd
- Wittgenstein, Ludwig, (1956) *Remarks on the Foundations of Mathematics*, Oxford: Blackwell
- Wright, Crispin, (1980) *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics*, London: Duckworth
- Wright, Crispin, (2001) *Rails to Infinity: Essays on Themes from Wittgenstein's Philosophical Investigations*, Cambridge, Massachusetts/London: Harvard University Press
- Wright, Crispin, (2008) „Rule-Following Without Reasons: Wittgenstein's Quietism and the Constitutive Question“, u: Preston, John, (prir.), *Wittgenstein and Reason*, Oxford: Blackwell, str. 123-144.

Michal Sladeček

NORMATIVITY AND FACTUALISM: WRIGHT'S CRITIQUE
OF KRIPKE'S UNDERSTANDING OF RULES

Summary

This paper deals with Wright's criticism of Kripke's interpretation of Wittgenstein and his understanding of the problem of following the rules, and particularly the understanding of a so called skeptical paradox. In the first part of the text, the author gives the basic points of Kripke's position, whereas the second part examines Wright's answer to the skeptical solution, that is, Wright's defense of the objectivity of both the meaning and the connections of rules and their use. The third part discusses the range and certain weak points of Wright's position which have to do with the issue of the constitutive question of rules and the nature of their normativity.

Key words: Skeptical paradox, noninferentiality, semantic primitivism, normativity, factualism, Wright, Kripke, Wittgenstein.